

מהרה יבנה בהמ"ק ויאמרו אשתקד מי לא אכלנו ביצה ביו"ט שני השתא נמי ניכול ולא ידעי. א"ה עדות נמי הכי השתא התם עדות מסורה לב"ד ביצה לכל מסורה, עכ"ל הגמרא. שמעינן דלכ"ע אי לאו דאיכא למיחש שמא יבנה בהמ"ק ויאמרו אשתקד כו' לא חילקו בין מנהג דביצה למנהג דעדות, אע"ג דביצה לכל מסורה ואפ"ה היה בכחם לבטל מנהג, ואע"ג דאיסור ביצה לא היה בו איסור תחלה כלל, כל שכן במנהג דיש בו קצת איסור דמותר לבטלה, ואמרינן פרק השולח ⁴²: הלל התקין פרוזבול, ומביא התם ⁴³ טעמא מפני שראה את העם שנמנעו מלהלוות כו', ועכשיו היאך היה רשאי לתקן דבר נגד המנהג הראשון, אלא ע"כ צריכים אנו למימר דאם המנהג בדבר ממון בעלמא על זה אמרו בירושלמי ⁴⁴ ומייתי ליה הרי"ף פרק השוכר ⁴⁵, מנהג מבטל הלכה, וכן אם המנהג בדבר סייג וגדר וליכא למיחש לקלקלה יש לקיים המנהג ההוא, כדאמרינן לעיל גבי בני ביישן דצוה להם ר' יוחנן לקיים מנהג אבותיהם בידיהם, וכן מנהג שנחפשו כההיא דחליצת סנדל ג"כ אין לשנותו מאחר שלא נתחדש דבר ממה שהיה בימי הראשונים, כההוא דסנדל גם הראשונים ידעו מהו סנדל ומנעל, ומאחר דהסכימו בחליצה יש לילך אחריהם ⁴⁶, אבל במקום שנחחדש דבר שלא ידעו הראשונים, כגון דאיכא למיחש לקלקול או לאיסור שלא היה לו לחוש בימים הראשונים, ודאי מותר לתקן דבר ככל תקנות האמורים בתלמוד משום דאיכא למימר ⁴⁷ אדעתא דהכי לא הנהיגו הראשונים ⁴⁸, ועוד דהרי אמרו אם יבוא אליהו ויאמר חולצין במנעל שומעין לו

41 ה. ב. 42 גיטין לו. ב. 43 לו. א. 44 ב"מ פרק השוכר את הפועלים הלכה א. 45 בריק ריש השוכר את הפועלים גב, א. 46 מן "כההוא דסנדל" עד פה בסוגריים ובאותיות רש"י בדפוס א'. 47 "למימר" בסוגריים וברש"י בד"א. 48 ע"י מאמרי: "יחס הרמ"א למנהג" ב"תלפיות" שנה ו' חוברת ג' עד עמ' 723-729. אמנם עמדת רבנו בתשובה זו חשובה מאד, ביחוד ראויה לתשומת לב מיוחדת הצהרתו, אבל במקום שנחחדש דבר שלא ידעו הראשונים, כגון דאיכא למיחש לקלקול או לאיסור שלא היה לו לחוש בימים הראשונים,

ודאי מותר לתקן דבר", ועיין גם "דרכי ההוראה" למהר"ץ חיות פ"ה ביחוד סוף הפרק, וגם פרק ז, ועיין ג"כ "לתולדות ההלכה" לרב צעיר ח"ג עמ' 352 ומעמוד 43 ואילך. 49 הוא מהרש"ק וע"י לעיל הערה 17, וקורא לו פה בשמו ר' יהודה, 50 ע"פ שה"ש ז. ב. 51 יבמות מט, ב. 52 שבת פרק ששי סימנים שנו, שנה. מן "וכבר נתבאר" עד פה בסוגריים ואותיות רש"י בד"א. 53 מן "משום שמדמים" עד פה בסוגריים ובאותיות רש"י בדפוס א'. 54 אולי צ"ל דלדברינו, או הכונה

מבין השמשות, כמבואר פרק בתרא דנדה ⁵⁰. אלא ש"מ שאין ענין ספירת נקיים שהוא דאורייתא להלכות החפירות שאינו אלא חומרא בעלמא, מלבד טעם הגאון שכתב מהר"י הנ"ל שהתם ביומא תליא מילתא, והוא פשוט לכל בר בי רב דחד יומא ⁵¹, ולכן בהא סליקנא, דמהרי כדין הורה וכל כי האי מילתא לימרון משמאי ⁵², כך דעתי נוטה, כי דברי מהר"י הן עץ הדעת, והחולק דעתו נגרעת, נאום משה איסרלש מקראקא.

כ

עזרי מעם ה' יתברך עושה שמים וארץ והוא יעזרני לעשות חיל ויצילני משגיאה. שאלה ראובן שהשכיר ביתו לשמעון לזמן אחד שידור אצלו בביתו, ונגמר קנין השכירות כמנהג העיר שלא היה אחד מהן יכול לחזור, וקודם כניסת שמעון לבית חלתה אשת שמעון חולי הקדחת שקורין גע"ל זוכ"ט בל"א ל"ע ², ובהגיע זמן כניסת שמעון לחדרו ראובן מעכב עליו באמרו שאדעתא דהכי לא השכיר לו ביתו, שיקבל אצלו אשתו החולנית חולי כזה שהוא חולי מתדבק, וע"י אונס זה רוצה ראובן לחזור משכירותו ולא רצה לקבל שמעון בביתו, תשובה, תחלה אומר שזה פשוט, שמאחר שנגמר השכירות כמנהג העיר מיקרי קנין גמור כאילו שכרו וקנאו בכסף ובשטר ובחזקה, כי כמו שלענין מקח וממכר אמרו פרק איזהו נשך ³ אמר רב פפא סיטומתא קניא, וכתב שם הרא"ש ד"ל ⁴, וכיוצא בדבר זה באיזה דבר שנהגו לגמור המקח, כגון במקום שנותן הלוקח פשוט אחד

אף לדבריו. 55 סה, א. 56 ע"פ חגיגה ה, ב, ומשתמים בבטוי זה לאדם שלא שנה כל צרכו. 57 ע"פ יבמות פ, א; כתובות סה, א.

1 בכל ההוצאות חוץ מדפוס ווארשא הוא סימן יט. 2 ר"ת לא עלינו, והיא מחלת הצהבת. 3 ב"מ עד, א. בכל ההוצאות נרשם בטעות עב, א. ושם: אמר רב פפי משמיה דרבא האי סיטומתא קניא — ובאתרא דנהיגו למקני ממש קני. 4 שם פרק חמישי סימן עב.

למוכר וכו' נגמר המקח, וכ"כ נ"י שם ⁵ בשם הרשב"א וז"ל: שמעינן מהכא דהמנהג מבטל הלכה בכל כיוצא בזה שכל דבר שבממון על פי המנהג קונים ומקנים, הלכך בכל דבר שנהגו התגרים לקנות קונים עכ"ל, א"כ ש"מ שלענין מקח וממכר נגמר המקח בדבר שנהגו, דשכירות ממכר ליומיה הוא כדאיתא פרק הזהב ⁶, ובהדיא אמרו פרק מרובה ⁷: תניא כשם שתיקנו משיכה בלקוחות כך תקנו משיכה בשומרים, וכשם שקרקע נקנית בכסף ובשטר ובחזקה כך שכירות נקנית בכסף ובשטר ובחזקה, ולאו דוקא אלו אלא ה"ה לכל דיני גמר קניית מקח וממכר, כמו שמשמע ממרדכי פרק שור שנגח את הפרה ⁸, דכתב אהא דאמר שם ר' יהושע בן לוי המוכר בית לחבירו כיון שמסר לו המפתח קנה, וכתב שם המרדכי ⁹ וכן הוא בהגהת מיימוניות פ"א דהלכות מכירה ¹⁰, וז"ל: כתב ר' אבי העזרי ¹¹ וה"ה במכר סחורה המונחת בבית, או בשוכר ומסר לו שמירת המפתח נקנית הסחורה או הבית כאילו שכר את מקומו עכ"ל, הרי שמעינן מדברים אלו שאף לשאר קניות שהקרקע נקנית בהן שוה דיני שכירות בתים לדיני מו"מ, ואע"ג דלא קיימא לן כדברי המרדכי זה, דהא משמע דס"ל דמסירת המפתח קונה והם דברי רשב"ם סוף חזקת הבתים ¹² ולא קיימא לן הכי, כמו שכתבו בתוספות פרק שור שנגח ¹³ וכן כתב הטור סימן קצ"ב בחושן המשפט ¹⁴, מ"מ למידין מכאן אילו היה קונה במקח וממכר מסירת המפתח היה קונה ה"ה לשכירות, וה"ה לשאר קנינים, ועוד נראה דיותר נקנים קניני שכירות ע"פ ¹⁵ דברים שנהגו משאר קניות, שהרי כל דיני שכירות תלויים במנהג כדאמרינן

5 ברי"ף מד, א למטה בעמוד, המלה "שם" באותיות רש"י ובסוגריים בדפוס א'. 6 ב"מ נו, ע"ב. 7 ב"ק עט, א; וע"י ג"כ ב"מ צט, א. 8 ב"ק נא, ב. 9 ס"י נד. 10 אות ג. 11 הוא ראב"ה אחד מגדולי הראשונים. 12 מסכת בבא בתרא דף נג, א ד"ה "והשתא קעיילי ליה ברוחא", 13 ב"ק נב, א ד"ה "כיון ומסר ליה מפתח קנה", 14 הטור מביא דעת רשב"ם ואומר, "ולא נהדיא", ובב"י מביא עוד ראשונים החולקים על הרשב"ם. 15 בדפוס

ריש פרק השוכר את הפועלים¹⁶: אמר רשב"ג הכל כמנהג המדינה, ואמרו שם בירושלמי¹⁷: והביאו הר"ף בהלכותיו שם¹⁸: ומכאן שמנהג מבטל הלכה. וכן אמרו ריש המקבל¹⁹ לענין שכירות שדה הכל כמנהג המדינה.

ומעתה אומר מאחר שנגמר ביניהם קנין השכירות ואין אחד מהם יכול לחזור, גם טענת אונס לא מהני כלל. וראייה מהא דכתב הטור ריש סימן ש"ב²⁰, וז"ל: המשכיר לחבירו בית או חצר או מרחץ לזמן קצוב אינו יכול לחזור בו ולהוציאו תוך זמנו, אפילו נפל ביתו של משכיר שאין לו מקום לדור בו ואפילו העני וצריך למכרו אינו יכול להוציאו כו', וכ"כ הרמב"ם ז"ל²¹ כו', ודברים אלו הם דברי הירושלמי²² והסכימו כן כל הפוסקים, כמ"ש נ"י פרק השואל²³, ואע"ג דבמרדכי פרק השואל²⁴ מוקי בשם מוהר"ם דברי הירושלמי בדבר אחר ומחלק בחלוק אחר כדי שלא יחלוק על תלמודא דידן דס"ל דבנפל הבית יכול להוציאו, י"ל היינו דוקא שכבר כלה זמן שכירותו אלא שרצה לעמוד שם מטעם שלא הודיעו, על זה קאי שם בגמרא מה שאמרו לא עדיפת מינאי, כמו שפירש שם רש"י²⁵ והרא"ש בתשובה²⁶, אבל תוך זמנו לא יחלוק מוהר"ם על כל הפוסקים, וזה פשוט. א"כ שמעינן דלא אזלינן בתר אומד דעתם להוציא השוכר מביתו תוך זמנו, דהא כשנפל ביתו יש אומדנא גדולה כמו שאמרו בהדיא שם פרק השואל: פשיטא נפל ליה ביתא אמר ליה לא עדיפת מינאי. ומעתה הואיל ולא אזלינן בתר אומדנא דדעתא לענין נפל הבית, דהרי המשכיר אין לו

ראשון כתוב בטעות: ע"כ. 16 ב"מ דף פג, ע"א. 17 הלכה א. 18 ברי"ף נב, א. 19 ב"מ קג, א. 20 בחז"מ. 21 פ"ו מהלכות שכירות הלכה ט, וע"ש במגיד משנה ובמשנה למלך, וע"כ בהגהות מיימוניות שם אות ו. בכל ההוצאות רשום פה הלכות שכירות פ"ה. 22 ב"מ פ' השואל הלכה יא. 23 ברי"ף נט, א וז"ל שם: אבל שכרו לזמן ידוע לאו כל כמינה לאפוקיה בנו זימניה אפילו לצורך עצמו וכדפירש רש"י ז"ל לעיל וטעמא משום דשכירות מכירה ליומי היא, וכן כתבו כל המפרשים ז"ל, בכל ההוצאות ישנה פה הערה בסוגריים ובאותיות רש"י וז"ל: והא

דהכי לא השכירה לו, ואע"ג דהוא עשה לה שלא כהוגן כמו שאמרו כאשר עשה כו', כ"ש בנדון דידן אע"ג דלא ניהא ליה להשכיר באשתו חולנית ודמיא עליה גם כן כאריא ארבא, מ"מ לא יכול להוציאו הואיל והשכיר לו סתם תחילה, ותדע, שהרי המנהג פשוט שאילו חלה השוכר לאחר שנכנס בבית ראובן שלא היה יכול להוציאו, אם כן רואים דטעמא הוא מאחר שהשכיר לו סתם לא יוכל למימר דמית עלי כאריא ארבא.

ולא שייך כלל נדון דידן להא דאמר רבא פרק האומנין³⁰: האי מאן דאוגיר אוגורי לדולא ופסק גהרא כו', ופסקו לשם הפוסקים המרדכי³¹ והטור³² והרא"ש³³, דכל מידי דהוה למידע לפועל ולבעל הבית או דלא הוה למידע לשניהם פסידא דפועל, ולא הוה פסידא דבעל הבית אלא א"כ ידע בעל הבית ולא פועל ולא אתני, דכל זה לא מיירי אלא שאי אפשר לעשות השכירות או הפעולה מחמת אונס, אבל במקום דאפשר לגמור השכירות אם יוכל לחזור מטעם דאדעתא דהכי לא השכיר זה אינו תלוי בזה כלל, וזה פשוט דאם היה יכול לחזור מטעם דשוכר הוה ליה לאתנויי, א"כ אחר שנכנס נמי, אלא ודאי זה הטעם לא שייך כלל לכאן.

ואין לבעל דין לחלוק ולומר דכל זה מיירי שכבר נכנס השוכר בבית שכירותו ואז הוא בחזקת שוכר ולכן אין יכול להוציאו בטענת אונס או כה"ג, אבל קודם שנכנס בבית שעדיין הבית בחזקת המשכיר יכול לומר איני מקבלך מטעם זה, וכן משמע קצת הלשון שכתבו המפרשים אין יכול לחזור להוציאו תוך זמנו, ויש קצת ראיה לחלק כה"ג מהא דאיתא בכתובות פרק מי שהיה נשוי³⁴ ופ"ק דב"ק³⁵: אמר אביי ראובן שמכר שדה לשמעון ויצאו עליו עסיקין עד שלא החזיק בה יכול לחזור בו

30 ב"מ עז, א. 31 סוף סימן שמג. 32 ח"מ סי' שלד. 33 שם סימן ג. 34 צב, ב. 35 ח, ב. 36 שם ט, א ד"ה משהחזיקו כתובות צג, א ד"ה ומאמת. 37 בחז"מ, כדרכו משנה רבנו הלשון ומשמט מה שאינו נוגע לענין, עיין במבוא מה שמדגיש רבינו בענין זה. 38 מס' בבא קמא דף ט, א ד"ה ויצאו, 39 על הרא"ש שם סימן ה.

40 כתובות עה, א. 41 כלל לד דין א, מובא בא"ה סי' נ וע"ש בב"י שמביא פסקים דומים מהרשב"א ומהר"ק בתשובותיהם, ותרי"מ אות ב מוסיף בשם המהרי"ק שהדין הוא דוקא קודם אירוסין, אבל אחר אירוסין נסתתפה שדהו, ודוקא בודאי קידושין אבל בסבלנות אף במקום דחיישינן להו יכול למימר אינה מקודשת לי ולא בעינא ופטור מן הקנס עכ"ל.

נגמר שום דבר דראוי לומר עליו נסתחפה שדהו, דעדיין לא בא ⁴³ ברשותו. אבל במקום שנקנה הקנין דומיא דארוסה, בודאי דראוי לומר מזלך גרם כמ"ש התוספות והגה"ה דלעיל. עוד יש להביא ראיה דאין לחלק בין נכנס השוכר לביתו ללא נכנס, ז"ל הירושלמי פרק מקום שנהגו ⁴⁴ ופרק השואל ⁴⁵: המשכיר בית לחבירו ורוצה למכרו א"ר אמי לא עלה על דעתו שימות זה ברעב. ר' זירא ורבי אילא תרוייהו אמרי מכל מקום קנוי הוא לו אלא זה אמר שבקיה רישאי עד דמלי אנקלוס ידיה פירוש זמנו. אתא עובדא קמיה דרבי יוסי ולא קבל. מה פליג, אמרינן ⁴⁶ ביתא דמשכיר כו'. ועיין במרדכי פרק השואל ⁴⁷ פירוש הירושלמי זה. מ"מ יש לדקדק אם רבי יוסי פליג והתרצן השיבו ביתא דמשכיר כו', ולמה לא משני עובדא דרבי יוסי היה דעדיין לא נכנס השוכר בבית. וליכא למימר דידע עובדא היכי הוה, דהרי לא ידע שהרי התרצן השיבו שהמעשה היה בענין אחר ממה שהבין המקשן כמו שפירש שם המרדכי. וא"כ למה לא משני דמיירי שעדיין לא נכנס השוכר בבית, אלא ש"מ דאין לחלק. ועוד ראיה דאין לחלק בין נכנס השוכר ללא נכנס, דהרי הקרקע בחזקת המשכיר קיימא אף כשדר בה השוכר כמו שמוכח ⁴⁸ למטה אי"ה. א"כ מאחר שאילו נכנס בה השוכר פשוט המנהג והוא כדון כמו שביררנו לעיל שאין המשכיר יכול להוציאו אע"ג דקרקע בחזקת בעליה קיימא, הוא הדין קודם שנכנס בה מאחר שכבר נגמר קניין השכירות. וראייה דקרקע בחזקת המשכיר קיימא אף לאחר שנכנס השוכר מהא דאיתא פרק השואל ⁴⁹: השכיר לו לחדשים ונתעברה השנה נתעברה

42 פ"י שכפרה בעיקר. 43 אולי צ"ל באה. 44 פסחים פ"ד הלכה ט. 45 ב"מ פרק השואל הלכה יא. 46 בירושלמי: אמרי. 47 סימן שפ. המדוכי מפרש שהיה ביתו של המשכיר ממושכן לגוי רומי ואם לא פדהו היה הבית מוחלט לגוי ולכן הוצרך למכור את הבית השני שהשוכר דר בו ולא מצא מי שרוצה לקנותו כל זמן שהשוכר בבית, וכל כה"ג מודו ר"ז ור' הילא דצריך השוכר לצאת דהוי כמו נפל ביתו. 48 אולי צ"ל שנוכחית. 49 ב"מ קב, א. 50 שם

אף בלא אונס עד שעת הכניסה. אבל במקום נדון דידן דאין מוצאים לשכור אפילו קודם שנכנס, ומוזה הטעם נהגו שלא יוכל המשכיר לחזור כשמגיע שמונה ימים קודם זמן כניסת הבתים וגם קונים על השכירות, א"כ לא מהני ליה ג"כ טענת אונס כאילו כבר נכנס, דאין לחלק בזה מאחר שכבר נגמר השכירות. סוף דבר איני רואה כלל שיוכל משכיר זה לומר אדעתא דהכי לא השכרתי, אף אם נודה שזה שחלתה אשתו של שוכר מיקרי אונס, כ"ש שאינו אונס שראוי לחזור בגינו. כי מה שאומר שהוא חולי מתדבק כולו הבל ומי שלבו נוקפו אומר כן, כי השם יתעלה הוא המוחץ והרופא. ואם היה כדברי המשכיר בטל כל דיני ביקור חולים כי לא מצינו בשום מקום שחלקו בין חולי מתדבק לשאינו מתדבק חוץ מלענין בעל ראתן דאסרו לישב בצלו ⁵⁵, וראייה מפרק המדיר ⁵⁶ דלא חשבו למום אשה לומר שאדעתא דהכי לא קדש רק בחולי נכפה שהוא מין ראתן, אבל בשאר חולי לא אמרינן הכי. וכ"ש בנדון דידן, דחולי זה שכח מחמת עיפוש האויר הנהוג בעיר ההיא הוה מידי דשכיח ואין בית אשר לא היה שם חולי זה, דמסיק כל אדם אדעתיה ואיכא למימר סבר וקיבל. ולכן אף

מה, א תוס' ד"ה והא בעי. 55 צ"ע בטעם זה של רבינו, דהרי אומר להלן דמחלת זו היתה, מחמת עיפוש האויר הנהוג בעיר ההיא ומצינו במקורות רבים שנהגו וגם נקטו באמצעים שונים שלא תתפשט מחלה מתדבקת. רבים ברחו מעירם בעת עיפוש האויר. רבינו בעצמו ברח מקראקא לשדילוב בשנת שט"ז ושם חיבר את פירושו למגילת אסתר בשם "מחיר יין" בדרך פרד"ס ושלחו לאביו במשלוח מנות. כן הוא כותב בהקדמת החיבור: "ואני משה בן כבוד אבא מרי הפרנס והמנהיג ישראל שלי"ט הנקרא משה איסרלי"ש מקראקא הייתי בתוך הגולה אשר נתגלגלו מעירנו בשנת ש"ז לפ"ק מתמת עפוש האויר ל"ע והיינו גרים בארץ לא לנו בעיר שדלוב"ב.

המהרי"ל (סי' 1) כותב שמותר וטוב לברוח בעידן ריתחא ודוקא קודם שנתחזק ונתפשט. ועי' ג"כ שו"ת מהר"ם מפאדובה סי' פו בענין תלמיד שברת מעיר וייצגיה בשעת הנגף אם חייב לשלם למלמד בעד ימי הביטול, ומסיק דפטור ואומר בין השאר: "דזה שברת מאימת הנגף יקרא אונס בודאי — דהירא ודך הלכב הוא מסוכן בעת הדבר ב"מ (בר מינן) כמפורסם אף כי

בלא גמרו קניין על השכירות רק שמנהג העיר שמדברים ביחד וכל שלא י"י הודיעו שמונה ימים קודם זמן כניסת הבתים אינם יכולין לחזור מטעם דהוה ליה להודיעו, מ"מ באונס כי האי לא יוכל לחזור. אע"ג דבנפל יכול לחזור בכה"ג כמו שכתבתי לעיל היינו מטעמא דא"ל לא עדיפת מינאי, אבל בשאר אונסים כ"ש באונס גרוע כה"ג דעתי שאין יכול לחזור. כה אמינא הצעיר משה איסרלש.

כא :

שאלה ראובן מת וחיים לכל ישראל שבק, וצוה בעת שהיה שכ"מ הרבה צוואות כדרך שכ"מ, ובתוכם צוה שאחיו וחתנו ובתו המה מחויבים לתקן העניינים ² ששכת. עוד צוה שיתנו שש מאות לבתולות ויתומים ולנערים ללמד. עוד צוה שלש מאות טאלר לבת אחותו לסיוע נשואיה. עוד צוה ארבע מאות טאלר לצרכי אחותה ולצרכי בנותיה לנשואיהן. עוד צוה שתי מאות לבנות בן אחותו לצרכי נשואיהן וינתנו ליד אשת בן אחיו. וסוף הצוואה כתב, כלל העולה שאחיו ובתו ייטיבו עם קרוביו שהם מצד אביו ויקצו מעותיו לזה

רבים הם אשר הם אבירי לב ואינם מפחדים מ"מ אותם המפחדים מסוכנים הם ויש להם להמלט על גמשים — גם לא עלה דעת שום אדם סכני הדבר ב"מ א"כ אינו שייך לומי היה לו להתנות, ב"מ של שלמה" ב"ק פ"ו סי' כו נותן מהרש"ל דעתו בזה. ועי' ג"כ "אוצר הספרות" קראקא תרנ"ב בענין תקנת העיר קראקא על אודות שוכר בית שיש לו חולים במשפחתו, ומאמרו של פ. ה. וועטשטיין, "קדמוניות מפקסאות ישנים" שמביא תקנת הקהילות שכל מי שמרגיש באיזה חולי המתדבק מחויב להודיע לקהל תיכף ומיד, ולא יעלים שום דבר הוא וכל בני ביתו ואפילו המשרתים והעובדים בביתו, ואולי כוונת רבינו שאין להתדבקות מחמת אדם זה דוקא, אלא מן האויר. 56 כתובות עז, א. 57 המלה "שלא" חסרה בהוצאות הקודמות ובדפוס ווארשא הכניסוה בסוגריים.

1 בהוצאות הקודמות פרט לדפוס ווארשא הוא סימן כ, אבל במפתח הסימנים השאירו גם בהוצאת ווארשא את הציון כמו ביתר ההוצאות. 2 בהוצאת ווארשא שינו את המלה העניינים ל"הענינים", אמנם להלן בתשובה

הנה לא הייתי בביתי והלכתי לנשואי אחי יוסף ש"ן בבריסק דליטא". בדרישה יו"ד סימן של"א ס"ק י"א כותב: "ואותו חכם היה מהר"ר יוסף חתן מהר"ר אהרן אב"ד מפוזנא ז"ל והמחלוקת היתה בימיו". חכמים רבים טעו לחשוב שהכוונה היא לר' יוסף אחי רבינו הרמ"א וכתוצאה כתבו שהוא נפטר בפוזנא.

בעל הפרישה מדבר שם בענין המחלוקת שהיתה בצפת שבא"י אם חייבים לעשר תבואה חלקותה מעכו"ם. ואחי רבינו לא היה אף פעם בא"י. החכם ר' יוסף הנזכר בדרישה הוא המכונה "ר' יוסף משנה" על שום שהיה בקיא במשנה. והיה חוזר על המשנה עם הר"י הקדוש בגזון ובטעמים כמו שמעבירים את הסדרא. עיין "תולדות ר' יוסף אשכנזי התנא מצפת" ב"סיני" כרך כ"ז ע' שכ"ה⁹⁴. הוא היה חתנו של ר' אהרן אב"ד פוזנא, שבשבת הגדול ש"ט יצא בהתקפה חריפה נגד הרמב"ם וכמעט כל הראשונים על שלמדו פילוסופיה וחכמות כלליות. חוברת בלי שם נדפסה נגד ר' אהרן זה, וכבר הוכח כי מחבר החוברת היה ר' אברהם הורוויץ בעמח"ס חסד לאברהם על שמונה פרקים לרמב"ם. שהיה תלמידו של רבינו ואביו של בעל השל"ה⁹⁵.

ז. בסימן ק"ג מזכיר את אחיו ר' יצחק. בפנקס החברא קדישא⁹⁶ כתוב עליו: "יזכור אלוהי" נשמת ר' יצחק בן הר"ר ישראל תנצב"ה". הוא נפטר בר"ה שנת שמ"ה ונוסח מצבתו נמצא ב"לוחות זכרון" סימן מ'.

ח. בסימן קכ"ב מזכיר את בנו יהודה ליב, שאין אנו יודעים כלום על אודותיו. ולכן נעלים מעיני סופרים רבים הכותבים על חיי רבינו.

ט. בסימנים ז' וט"ו נזכרים שני גיסים, ר' משולם ור' אליהו. פ. ה. וועטשטיין כותב⁹⁷ שהיו לרבינו שלשה גיסים ומציין עוד תשובה אבל בה אין מוצאים שם של גיס. הוא גם מדגיש שהיו בעלי שלש אחיותיו: מרת מינדל, שנפטרה בשנת ש"ל; מרת קענדל, שנפטרה בשנת של"ב; מרת הינדה, שנפטרה בשנת שמ"ו. עיין בסימן מ"ט שמזכיר את גיסו הר"ר פנחס הורוויץ. שהיה בעל אחותו מרים. היא נפטרה ח' אלול שע"ז ונוסח מצבתה נמצא ב"לוחות זכרון" סי' נ"א.

י. בסימנים מ' וצ"א נזכר מחותנו של רבינו, ר' שמעון גינצבורג. בתשובה השניה מפרט רק את שמו בלי שום כנוי, וכנראה שנכתבה לפני שנעשו מחותנים⁹⁸. כמו כן סי' י"ז דן בענין של ר' שמעון גינצבורג ובנו. ע"ש הערות 1, 52.

יא. בסימן י"ז כותב רבינו: "וכ"ש שלעת עתה שספרי אינן בידי כולם נשארו בק"ק קראקא ואנכי יושב ממולם". בהקדמת ספרו "מחיר יין" הוא מספר שבשנת שט"ז פרצה מגפה בעירו והוא ברח לשידלוב, ומפני שלא היה לו מה לשלוח לאביו משלוח-מנות חיבר את הפירוש על מגילת אסתר ושלחו אליו. ז"ל שם: "ואני משה בן כבוד אבא מרי הפרנס והמנהיג ישראל שלי"ט הנקרא משה איסרליש מקראקא הייתי בתוך הגולה אשר נתגלגלו מעירנו בשנת שי"ו לפ"ק מתמת עפוש האויר ל"ע והיינו גרים בארץ לא לנו בעיר שידלוב".

בריחה ממקום ששררה בו מגפה היתה דבר רגיל ומקובל, ותושבי ערים ועיירות

עמודים 23, 24, 145-147, 151, 153, 188. 94 עיין בעתון השבועי "פנים אל פנים מספר 462 עמ' 16 הערה 34. 95 שם הערה 36. 96 עמ' מד. 97 במאמרו "לתולדות ישראל וחכמיו בפולין" עמ' 8; ועי' ג"כ בהאשכול כרך ז. 98 עיין "לתולדות משפחות גינצבורג"

נמלטו עם משפחותיהם בעת פרוץ מחלה מתדבקת. יודעים אנו על הפסקת עבודת ההדפסה בערים חשובות מפני שבעלי המלאכה ברחו בשעת חרום של "עפוש האויר" ולא חזרו עד עבור זמן רב. כתוצאה נפסקה המלאכה בעיר לזמן ממושך⁹⁹. מגפות אלו קרו לעיתים קרובות ורבים היו חלליהן. במשך חמש עשרה שנה היו בקראקא שלש מגפות; בשנות ש"ג-ש"ד, ש"א-ש"ב, שט"ו. "בשנת שי"א-שי"ב שררה מגפה נוראה בקראקא ועצומים היו חלליה מזה של שנת ש"ג-ש"ד. משפחות שלמות בנות חמש ושבע נפשות מתו בדבר זה ביום אחד. מיום ה' אייר שי"א ועד יום י"א סיון שי"ב יום, הבהלה, יום פטירתה של אשת הרמ"א, אשה רכה בשנים, בת עשרים, מתו במשך שנה אחת וחדש אחד וששה ימים, כמאתים ועשרים איש. בעוד שבשנים כתקונן, בראשית ימי המאה התיא, כגון מן י"ט אדר שכ"א ועד ניסן שכ"ב נפטרו רק עשרים וששה אנשים (והמספר של שנת המגפה ושל השנה כתקונה הוא רק של אנשים ונשים, חוץ מנערים ונערות, ילדים וילדות, שלא נזכרו בפנקס הת"ק)¹⁰⁰.

לפי האומדנא חיו או בקראקא, שהיתה עיר ואם בישראל, כאלף וארבע מאות יהודים, בכל מדינת פולין היו אז בערך שמונה עשר אלף יהודים. נמצא לפי זה שבשנים כתקונן מתו בשנה כשני אחוזים בוגרים מלבד הקטנים, ובשנות המגפה נפטרו כחמשה עשר אחוז¹⁰¹.

בין תקנות קראקא "בשנת שנה" לפ"ק" אנו מוצאים תקנה "בענין חשש אויר ר"ל". וזו לשונה: "תיכף כשיודע לבעל הבית חשש מה בביתו תיכף ומיד יודיע הדבר לפ"ה (=לפרנס החדש), והפ"ה עם שאר הראשים וטובים יתיעצו ויסדרו לו ולכל אשר בבית הנ"ל כדת מה לעשות והכל יעשה כמצותם ולא יסורו ימין ושמאל, וכל מי שיהי בבית הנ"ל הן בעל הבית והן קאמרניק הן איש או אשה הן בחור הן משרת הן קעכין מחוייבים להודיע תיכף שיודע להם שום חשש ח"ו לפ"ה כנ"ל. גם יזהר כל אדם קטן וגדול שלא לדבר שום שיחה ודיבור בעלמא שבדעתו לנסוע ולעקור דירה מפה, או לשלוח את בני ביתו מן העיר בלי רשות רז"ט (=ראשים וטובים) ובקנס חמישים אדומים להשר יר"ה וחמישים אדומים לצדקה"¹⁰².

המהר"ם מפאדובה, שהיה זקן הרבנים בומנו של רבינו, דן בענין "מלמד שברח תלמידו מעירו בעת הקצף כאשר החל הגנף בוניזי"ה ב"מ¹⁰³ אם חייב התלמיד לתת שכר משלם או לנכות ימי הבטול — דוה שברח מאימת הגנף יקרא אונס בודאי — לא סבירא לי לכנות נדון דידן מכת מדינה (שאז היה חייב לתת לו כל שכרו), וכי כל הדרים בוניזי"ה ברחו ונתבטלו מלמודם, הלא מיעוטא דמיעוטא ברחו — ואם לחשך אדם לומר מאחר שנדון זה אינו מכת מדינה שלא ברחו כולם רק המיעוט, א"כ לא יקרא אונס דלא היה לו לברוח כמו שאחרים לא ברחו, זה אינו דהירא ורך הלבב הוא מסוכן בעת הדבר

לר' דוד מגיד עמ' 133, 123-131. 99 "והנה לפתע פתאום פרצה אוי מקץ שנת שי"ט, בעיר לובלין כמו בעיר קראקא, מגפה נוראה אשר הניפה הרמש על יונק ואיש שיבה, וימהרו המדפיסים ובני משפחתם להמלט על נפשם עירה קאנסקי וואלי אצל לובלין בעירו של אדונו השר ענדריש, ויבאו עמהם שמה גם כל החומר הטיפוגראפי, ואחרי כן שבו לעיר לובלין". תולדות הדפוס העברי בפולין לסדר בשנת שכ"א את מסכת פסחים — ואחרי כן שבו לעיר לובלין. 100 "לתולדות ישראל וחכמיו בפולין" עמ' 22 הערה 2. לה. ד. פרידבערג, עמ' 41. 101 עיין ד"ר יצחק שיפער "ידיעה געשיכטע" ח"ג ע' 192. אפשר לקבל מושג על גודל הישוב היהודי בקראקא מהערתו המעניינת של רבינו: "ומה לי להאריך פוק חזי מה עמא דבר בכל מקום ובפרט בעירנו אשר יש בה קיבוץ עם ת"ל ולפעמים עושים ה' או ר' חופות ביום אחד". שו"ת רמ"א סי' קכה. 102 "קדמוניות מפקסאות ישנים" של פ. ה. וועטשטיין, באוצר הספרות שנה רביעית, קראקא התי"ב

ב"מ כמפורסם. אף כי רבים הם אשר הם אבירי לב ואינם מפחדים מ"מ אותם המפחדים מסוכנים הם ויש להם להמלט על נפשם — ומי שהוא אביר לב לפעמים נכנס אימה בלבו פתאום והוא לא הבין זה בעצמו מקודם. גם לא עלה על דעת שום אדם סכנו הדבר ב"מ א"כ אינו שייך לומר היה לו להתנות, ושלו' מגי מבי"ק" 104.

ר' חיים ב"ר בצלאל, חברו של רבינו ואחיו הגדול של מהר"ל מפראג, כותב בהקדמת ספרו "ספר החיים": "חסדי ה' ותהלותיו אצור כעל כל טוב אשר גמלנו כרחמיו וזכרוב חסדיו אשר בשל"ח פדה ממות נפשי, כי עלה אז המות בחלוני ביתי ומתה המשרתת שלי במגפה בר מינן, גם בתי המהוללה ועוד נער אחד חלה בחולי ההוא וניצולו ברחמי הש"י, ונשארתי אז אני ובני בתוך ההפיכה הגדולה ההיא ודלתי ביתי סגרו בעדי כמעט שני חדשים מאין יוצא ובא. כתרונני אז תלאות הזמן ודאגותיו, ואם אמרתי להשים נפשי בכפי ולהמלט קרית ספר אשר היא כתרס בפני הפורעניות ומקלט בפני מלאך המות, לא נתנני אז עכירות ענני הדאגות לשאוף רוח ולהשתעשע בשעשוע ההיות אביו ורבא ולירד לעומקא דהילכתא, כי שמעתא בעי צילותא כיומא דאיסתנא, ולישב ג"כ בטל מדברי תורה חלילה כי היא חיינו ואורך ימינו. ובין כך ובין כך לבי היה שוכב בלב ים התלאות מפני אימת חרדת המות. והנה קול קורא אלי קומה עזרתה לך כי מצאת מרגוע לעצבון מעשיך, וזה כי נפשך יודעת מאוד כי זה ימים ושנים אשר הפצירו בך תלמידך להעלות על ספר זכרון כל הגי מילי מעלייתך אשר שמעו ממך אחת הנה ואחת הנה — ואמרת גואש לדבריהם — אכן עתה תקום — כי כמו שזרחת אור הזמן והצלחתו הזורחת עלי אהלו של אדם הוא היומא דאיסתנא שזכרו רז"ל בדבריהם, והוא המרחיב דעתו של אדם — כך הזמן המיוחד ללימוד האגדה הוא יומא דעיב' ואיד העולה על רוחו של אדם מתוך דאגת הזמן ויגונו — שאז אין טוב רק שימשך לבבו אל דברי האגדה במקום הדאגה כי אותיות דין כדין — בו יתענגו ויטיילו כל עמוסי התלאות וימצאו גם הם מרגוע לדגאתם. גם בני ותלמידי ימצאו בו דברי חפץ, אמרתי אדברה וירוח לי ואף חכמתי שלמדתי אז באף ובדאגה עמדה לי להציל נפשנו ממות — תפילת הטרוד חיים בן לא"א בצלאל וצלה"ה, הכורע על ברכיו וכפיו פרושות השמים ומברך לאל חי הגומל חסדים טובים שגמלהו כל טוב".

גם רבינו הרמ"א מדבר על ענין בריחה בשעת נגף, וז"ל: "כתב מהר"ל בתשובה סי' נ' דטוב לברות בשעת הדבר ב"מ ויש לברוח בתחלתה ולא בסופה וע"ש שהאריך, וכ"כ הוזהר פ' וירא דיש לברוח מן העיר, ואע"ג דאמרינן בגמ' (ב"ק ס:) דבר בעיר כנס וכו', נ"ל דכ"ש לברות עדיף טפי אלא שאם יוכל לכנס באין יוצא, ואם לא חייב לברוח ומנהג של ישראל תורה היא" 105.

מכל האמור לעיל קשה להבין את דברי רבינו בענין בעל הבית המבקש למנוע שוכר מלהכנס לדור בדירתו ששכר, ונגמר קנין השכירות כמנהג העיר שלא היה אחד מהן יכול לחזור, וקודם כניסת שמעון לבית חלתה אשת שמעון חולי הקדחת שקורין גע"ל זוכ"ט בל"א ל"ע, ובהגיע זמן כניסת שמעון לחדרו ראובן מעכב עליו באמרו שאדעתא דהכי לא השכיר לו ביתו שיקבל אצלו אשתו החולנית חולי כזה שהוא חולי מתדבק, וע"י אונס זה רוצה ראובן לחזור משכירותו ולא רצה לקבל שמעון בביתו" 106.

עמ' 585. 103 ר"ת בר מינן. 104 שו"ת מהר"ם מפאדובה סי' פו, המהר"ם חתם את רוב תשובותיו "מבי"ק", והוא ר"ת מאיר בן יהודה קאצינעלינבוין. 105 ד"מ יו"ד סימן קטז אות ה. גם המהרש"ל ב"ש"ש לב"ק פ"ו סי' כו כותב בענין דבר בעיר, וז"ל: "וכן ראינו גדולים שהלכו וברחו למקום אחר — הילכך נראה אם בא דבר לעיר מחוייב לברוח אם יש סיפוק בידו אי לאו מי

רבינו טוסק שאין המשכיר יכול לחזור, ובין יתר הטעמים הוא מדגיש "כי מה שאומר שהוא חולי מתדבק כולו הבל ומי שלבו נוקפו אומר כן כי השם יתעלה הוא המוחזק והרופא, ואם היה כדברי המשכיר בטל כל דיני ביקור חולים, כי לא מצינו בשום מקום שחלקו בין חולי מתדבק לשאינו מתדבק חוץ מלענין בעל ראתן דאסרו לישב בצלו". דברי רבינו אלה קשה להולמם עם אהבתו את המדע וההגיון ויחסו החיובי לגבי מדעים כלליים: "חכמת החכמים בכל הדורות היא להם במקום רוח הקודש". ושוב: "וכבר ידוע כי האדם מחוייב להאמין ולידע, רוצה לומר להאמין מצד הקבלה ולידע מצד החקירה — והנה מכל מקום עדיף טפי לחקור על הדברים ולידע אותן במופתים ובמושכלים ע"י חקירה וזהו תכלית האדם" 107. כמו כן פסק להלכה "דמותר ללמוד באקראי בשאר חכמות ובלבד שלא יהיו ספרי מינים, וזהו נקרא בין החכמים טיול בפרדס" 108. רבינו התייחס בכבוד גם אל ההגיון ושאל לקרב דברי חז"ל אל השכל: "ובכל מה שאפשר לפרש דברי חכמים ז"ל שלא יחלקו על המפורסם ולקרנן אל השכל מה טוב ומה נעים" 109. גם ידידו ושאר המהרש"ל כתב אליו: "מ"מ מה שנוכל לקרב דברים התלויים במקור הטבע למקור נבעי, שלא יהא כחוט השערה נגד התלמוד ודברי הגאונים נעשה" 110.

במקרה שלנו עומד רבינו על דעתו שאין לדמות יתר מחלות המתדבקות לבעלי ראתן אע"פ שהמעשה היה בזמן "עפוש האויר" — ואין בית אשר לא היה שם חולי זה, ביותר קשה להבין את טענתו וטעמו בזכרנו את דבריו בדרכי-משה הנ"ל ואת בריחתו לשידלוב בעת המגפה בקראקא בשנת שט"ו, וצ"ע 111.

יב. בסימן קל"ב אות י' כותב רבינו לתלמיד אחד בענין מולייתא. דין זה הביא לידי ריב גלוי בינו ובין שארו וידידו מהרש"ל. כנראה שתלמידיהם של שני הגדולים הם שהבהבו את אש המחלוקת שפרצה בין רבותיהם והיתה ללהבה. תלמידי מהרש"ל הביאו אל רבינו העתקה מספרו "איסור והיתר" והאחרון הכניס לתוך ספרו "תורת חטאת", שהיה עוסק אז בחבורו, איזה הגהות על פסקי מהרש"ל מבלי להזכיר את שמו. הוא רק כתב "להוציא מלבו של חכם אחד". הרש"ל לא חשד כלל כי הדברים מכוונים אליו, אבל אחדים מתלמידי רבינו הודיעוהו כי רבם התכוון לבקרו במקומות ההם. את כעסו מביע מהרש"ל ב"ש"ש חולין פ"ק סוף סימן כ"ט בדיני מולייתא: "אחרי הדברים האלה הוגד לי איך שמהר"ם השיג עלי בס' תו"ח שלו, שכתב ע"ד מהר"א בשערים בשם מהר"י טרושין וכו', ואע"פ שפשוט הוא כתבתי להוציא מלבו של חכם אחד שהתיר בלא נמלח כלל עכ"ל מהר"ם מקראקא. ואמרתי אני אם בן חכמים וגדולים אני מ"מ אין אני חכם לא בעיני ולא בעיניו, ובדאי על חכם אחר מאן דהוא כוון להשיג, והנה אמרו לי תלמידי ששלי היתה השגתו, ונתגלגל הדבר בראות פנים והודה לי. ושאלתי את פיו איך עלה על דעתך להשיג עלי ולא עיינת בהגהות איסור והיתר שלי וגם לא ראית בספרי הגדול בפ"ק דחולין — והשיב, אמת שכך שמעתי שגם אתה אסרת בלא נמלח אבל מה לך בכך הלא לא הזכרתי שמך בהדיא אלא כתבתי להוציא מלבו של חכם אחד, וגבה טורא בינינו והלך לו לדרכו ונתבקש בישיבה של מעלה". כנראה הרגיש הרש"ל שפטירתו

שהוציא כבר דבר ונתרפא, שאומרים העולם שאין חשש לו". 106 שו"ת רמ"א סי' כ. 107 תוה"ע ח"ג פ"א ופ"ו. 108 יו"ד סי' רמו סעיף ד. הוא גם השפיע על תלמידיו שתייחסו בחיוב ללמודים כלליים. עיין מאמרי "תורה ומדע" ב"פנים אל פנים" מספר 481, ביחוד הערות 20-17. 109 תוה"ע ח"א פ"ב. 110 בשו"ת הרמ"א סי' ו. 111 עיין בספר "סינות הבית" להר"ר